

The Typology of the Sábáts (Finas) in the Historical Context of Shooshtar City

Hamed Hayaty ¹ Farid Khorasani ² Sara Ramezan ³ Marzieh - Alzahra Nassirpour ⁴

1. Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Technology and Engineering, University of Qom, Qom, Iran.

2. M.Arch., Islamic Architecture Researcher, Ahvaz, Iran.

3. Master's student in Islamic Architecture, Faculty of Engineering and Technology, Qom University, Qom, Iran.

4. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Engineering and Technology, Qom University, Qom, Iran.

ABSTRACT

Sábáts are architectural elements in urban spaces that cover parts of passages. These structures, found in many historic cities such as Shooshtar, shape the city's unique spatial identity. Despite their architectural value, no comprehensive research has yet examined the historical context or typological characteristics of Shooshtar's Sábáts. This study aims to identify and analyze their typology. Initially, theories related to typological discourse were reviewed, adopting the definition of typology as a multidimensional representation composed of physical elements and embedded schemas. In Shooshtar's local architecture, diverse environmental conditions have produced various types of Sábáts, providing the cases analyzed in this research. The main objective is to determine their typological classification. These structures exhibit distinct design codes in plan, façade, and materials, typical of urban fabrics in hot-dry and semi-humid climates. Since most studied samples date back to earlier historical periods, the findings can be generalized to similar climatic regions and applied in contemporary architectural design. Considering the multifunctional nature of Sábáts, the study highlights their potential role in sustainable urban architecture and as models for physical design. The research investigates how historical Sábáts can be categorized according to their geographical and urban characteristics. The theoretical framework thus relies on the influence of environmental and urban factors on their formation. Adopting a case study strategy with descriptive-analytical techniques, data were gathered through documentary and field research. Fourteen Sábáts were purposefully selected and categorized. Findings indicate that their typology can be defined in four dimensions: climatic, physical - somatic, socio-cultural, and spatial, each offering insights applicable to revitalizing Iranian traditional architecture.

ARTICLE HISTORY

Received 10 May 2026
Received in revised form
17 June 2026
Accepted 20 July 2026
Available online 23
September 2026

KEYWORDS

Typology
Sábát
Architecture
Warm and Semi-Humid
Climate
Shooshtar

CONTACT Marzieh-Alzahra Nassirpour m.nassirpour@qom.ac.ir

“ Hayaty, H., Khorasani, F., Ramezan, S., & Nassirpour, M. (2026). The typology of the Sábáts (finas) in the historical context of Shooshtar City. *Bonyan*, 1(3), 62–85.

DOI: <http://doi.org/10.22091/bonyan.2026.15477.1012>

© 2026 The Author(s). Published by University of Qom.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution - NonCommercial - NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way. The terms on which this article has been published allow the posting of the Accepted Manuscript in a repository by the author(s) or with their consent.

گونه‌شناسی ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر

حامد حیاتی^۱ فرید خراسانی^۲ سارا رمضان^۳ مرضیه الزهرا نصیرپور^۴

۱. استادیار گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

۲. کارشناسی ارشد، پژوهشگر معماری اسلامی، اهواز، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

۴. استادیار گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

کلیدواژه‌ها

گونه‌شناسی

ساباط

معماری

اقلیم گرم و نیمه‌مرطوب

شوشتر

چکیده

یکی از عناصر معمارانه فضاهای شهری که بخشی از معبر را سرپوشیده کرده، ساباط‌ها هستند. ساباط‌ها ساختارهایی در کوچه و گذرها هستند که هنوز در بسیاری شهرهای تاریخی مانند شوشتر یافت می‌شوند. براساس بررسی‌های صورت‌گرفته، تاکنون پژوهشی که به مطالعه ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر و به‌خصوص تحلیل‌های گونه‌شناسانه این عناصر ارزشمند پرداخته باشد، انجام نگرفته است؛ لذا پژوهش حاضر برای نخستین‌بار به شناخت و بررسی و گونه‌شناسی ساباط‌های این شهر می‌پردازد. بدین منظور ابتدا نظریه‌های موجود در گفتمان گونه‌شناسی بررسی و بر این اساس این تعریف که گونه را شمای چندبعدی مرکب از اندام‌های کالبدی و طرح‌واره‌های عین‌شده با اندام‌ها می‌داند، مناسب تشخیص داده شد. در معماری بومی شوشتر به‌دلیل شرایط متنوع محیطی، گونه‌های مختلفی از ساباط‌ها شکل گرفته است که موضوع موردبررسی در این پژوهش است. هدف از این پژوهش شناخت و سپس گونه‌شناسی ساباط‌های تاریخی در شهر شوشتر است؛ با طرح این پرسش که ساباط‌های تاریخی را براساس ویژگی‌های محیط جغرافیایی و شهری به چگونگی می‌توان طبقه‌بندی کرد؟ چارچوب نظری تحقیق براساس نقش خصوصیات محیط طبیعی محلی و همچنین محیط شهری در چگونگی شکل‌گیری ساباط‌های تاریخی استوار است. روش تحقیق، موردپژوهی با استفاده از راهکارهای ترکیبی است که برای انجام آن از تکنیک‌های تحلیلی توصیفی استفاده می‌شود. گردآوری اطلاعات به دو شکل اسنادی و میدانی صورت گرفته است. به این صورت که ساباط‌های تاریخی به‌طور هدفمند انتخاب و طبقه‌بندی شدند. نتایج حاصل از این مطالعه حاکی از قابلیت گونه‌بندی ساباط به گونه‌های اقلیمی، شکلی - کالبدی، فرهنگی - اجتماعی و فضاگرا است که نتایج مربوط به هر گونه ارائه شده است.

CONTACT Marzieh-Alzahra Nassirpour m.nassirpour@qom.ac.ir

حیاتی، ح.، خراسانی، ف.، رمضان، س.، و نصیرپور، م. (۱۴۰۵). گونه‌شناسی ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر. بنیان: پژوهش‌های راهبردی معماری و شهرسازی اسلامی، ۱(۳)، ۶۲-۸۵.

DOI: <http://doi.org/10.22091/bonyan.2026.15477.1012>

© 2026 The Author(s). Published by University of Qom.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution - NonCommercial - NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way. The terms on which this article has been published allow the posting of the Accepted Manuscript in a repository by the author(s) or with their consent.

۱. مقدمه

ساباط به عنوان یک عنصر معماری ایرانی، همواره مورد توجه و تحقیق معماران و باستان‌شناسان قرار گرفته و در تعریف و توصیف و تحلیل ساختار و کارکرد آن مطالب قالب توجهی ذکر گردیده است. مطالعه ساباط به عنوان یک عنصر چند مؤلفه‌ای که از اندیشمندی هم‌زمان طراحی معماری و اقلیمی حاصل از بعد پایداری نیز ارزشمند است و مصداقی است از آنچه در عصر حاضر در مباحث معماری پایدار بر آن تأکید می‌شود. شناخت و مطالعه علمی عناصر معماری کهن ایران امری ضروری به نظر می‌رسد. ساباط به دلیل ویژگی‌های معماری، شهرسازی، اقلیمی، سازه‌ای و اجتماعی آن دارای اهمیت است. هدف اصلی از طراحی ساباط، توجه به نیازهای انسانی و به سامان کردن شرایط زیستی انسان آن روزگار بوده است. از مهم‌ترین کارکردهای فضایی ساباط‌ها ایجاد سایه توسط فضایی مسقف و نیمه‌باز، ایجاد کوران و اختلاف دما است (Babaei Morad & Gitifrouz, 2011). گونه‌شناسی ساباط مشتمل بر شناسایی تنوع شکلی در پلان، نما و انواع رایج ساختار، عملکرد و مصالح است (Darini, 2012). این عنصر طراحی شده چند مؤلفه‌ای اینک در طراحی فضاهای شهری ما به علت کمتر شناخته شدن به فراموشی سپرده شده است و ساباط‌هایی نیز که از گذشته به یادگار مانده‌اند کمی تخریب یا به حال خود رها شده‌اند. با شناخت و دسته‌بندی فرمی ساباط‌ها در اقلیم گرم و نیمه‌مرطوب می‌توان به شناخت وسیع‌تری از آن‌ها دست یافت و در طراحی فضاهای شهری امروز از آن‌ها بهره برد. در این میان سؤالی که مطرح می‌شود این است که: ساباط‌های موجود در بافت تاریخی شوشتر به چه گونه‌هایی تقسیم می‌شوند؟ با بررسی ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر، این پژوهش سعی در پاسخ به پرسش‌های پیش‌رو دارد؛

۱. با توجه به نظریه‌های موجود در گفتمان گونه‌شناسی و همچنین با توجه به ماهیت ساباط‌ها در بافت تاریخی شوشتر، کدام نظریه برای گونه‌شناسی ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر مناسب‌تر است؟
۲. براساس نظریه‌های موجود در گفتمان گونه‌شناسی که گونه را مرکب از اندام‌های کالبدی و طرح‌واره‌های عجین شده با اندام‌ها می‌داند، این ساباط‌ها به چند گونه تقسیم می‌شوند؟

۲. روش‌شناسی پژوهش

۲.۱. نوع تحقیق

روش تحقیق این پژوهش از نوع موردپژوهی است که با بهره‌گیری از راهکارهای ترکیبی انجام گرفته است. برای انجام این پژوهش از تکنیک‌های تحلیلی - توصیفی استفاده شده است. این ترکیب روش‌ها امکان درک جامع‌تری از ساختار، کارکرد و گونه‌شناسی ساباط‌ها را فراهم کرده است.

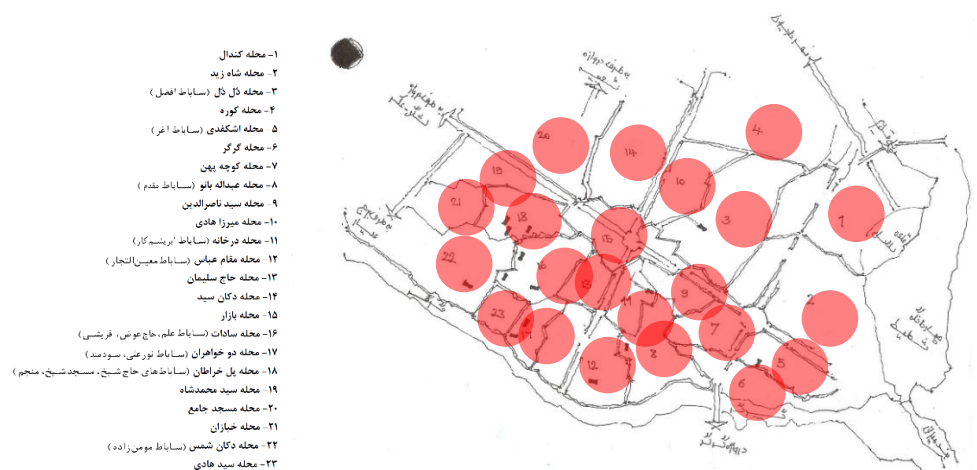
۲.۲. روش گردآوری داده‌ها

گردآوری داده‌ها به صورت ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است. در این راستا موارد زیر مدنظر بوده است: مطالعات مکتوب و کتابخانه‌ای: بررسی اسناد، منابع تاریخی و پژوهش‌های مرتبط با معماری بومی شوشتر و مفهوم ساباط. مطالعات میدانی: مشاهده مستقیم، برداشت نقشه‌ها و مقاطع ساباط‌ها با متر لیزری، و ثبت ابعاد و ویژگی‌های کالبدی. داده‌های برداشت‌شده در نرم‌افزارهای ترسیمی نظیر AutoCAD بازطراحی و براساس آن‌ها فرایند تحلیل گونه‌شناسی انجام شد.

۲.۳. انتخاب نمونه‌های مطالعاتی

ازجمله دلایل انتخاب؛ نگارندگان با توجه به گونه‌های مختلف معماری، حداقل مداخله در بناهای تاریخی و شاخصه ثبت میراث فرهنگی، با نمونه‌گیری هدفمند ۱۴ ساباط نمونه را انتخاب نمودند. براساس تعاریف ارائه‌شده از سوی متخصصان معیار گزینش اولویتی ساباط در شهرهای مطالعاتی از این قرار است:

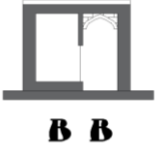
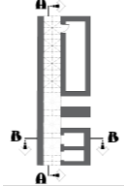
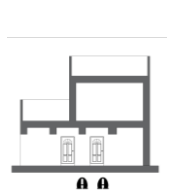
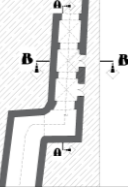
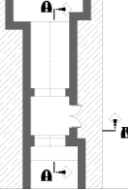
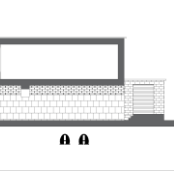
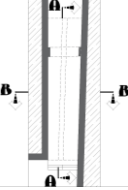
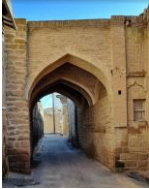
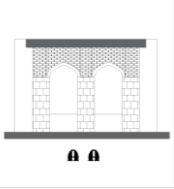
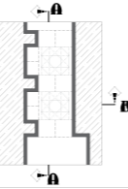
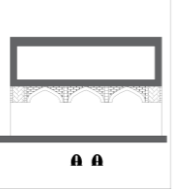
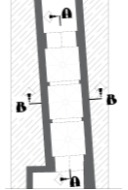
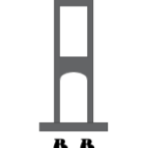
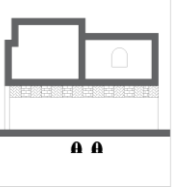
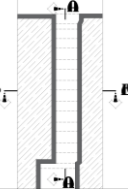
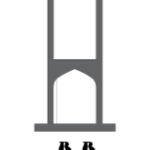
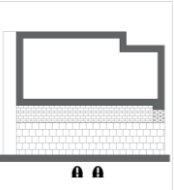
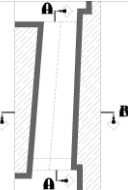
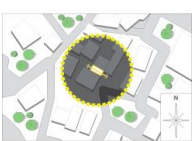
۱. ساباط کامل باشد یعنی در بام دارای کاربری باز یا بسته باشد؛
۲. ساباط تعبیه‌کننده ورودی خانه یا مغازه باشد؛
۳. ساباط دارای ویژگی خاص از نظر نحوه استقرار در فضای شهری یا نوع پلان باشد؛
۴. ساباط همجوار با بنایی باشد که آن بنا دارای سابقه تاریخی یا کاربری متفاوت باشد؛
۵. ساباط صرفاً گذر روپوشیده باشد؛
۶. تاریخی بودن، سالم ماندن، مورد مطالعه قرار گرفتن، کامل بودن مدارک معماری، مساحت کافی نمونه‌ها، اندامند بودن به لحاظ تناسبات کالبدی بنا و اطلاعات معماری نسبتاً کافی.

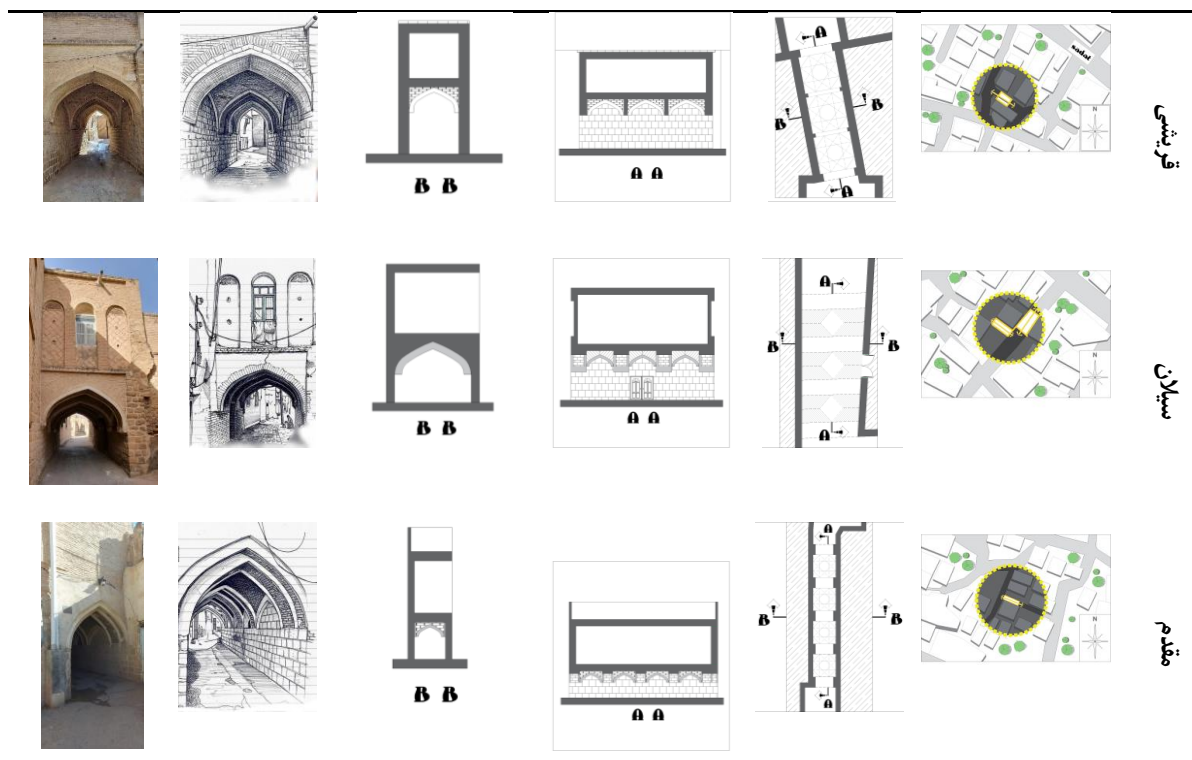

شکل ۱. موقعیت فعلی ساباط‌ها در بافت شهر شوشتر (Negarandegan, 2026)

جدول ۱. ارائه ۱۴ نمونه ساباط مورد مطالعه براساس پلان و نماها (Negarandegan, 2026)

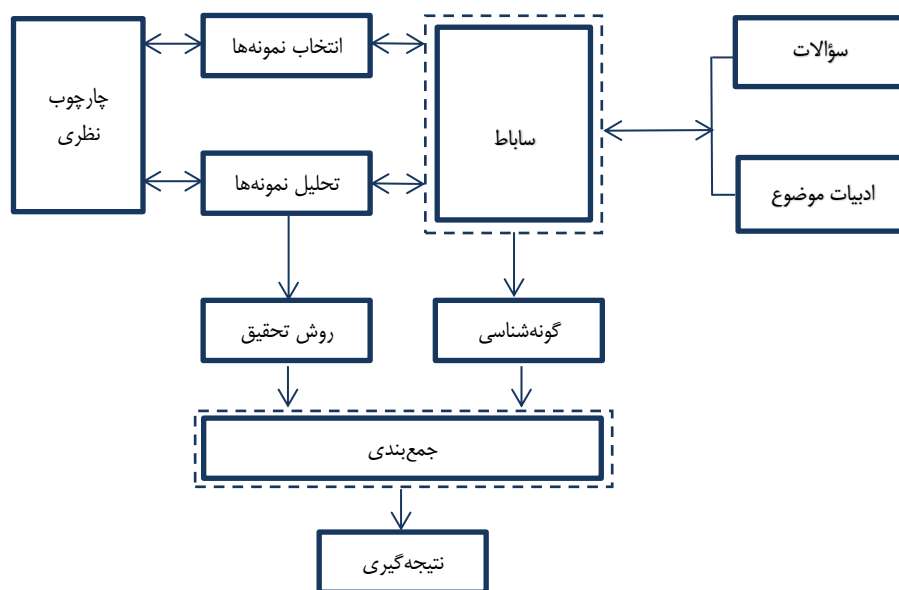
ساب اط	موقعیت	پلان	برش A_A	برش B_B	نما (۱)	نما (۲)
نورعلی						
حاج شیخ						
منجم						

						معین انجار
						علم
						مسجد شیخ
						آغا
						ابریشم کار
						مؤمن زاده
						افضل
						حاج عوض

۲.۴. فرایند تحقیق

با توجه به اینکه شهر شوشتر یکی از شهرهای باارزش تاریخی است و تاکنون پژوهشی بر روی ساباط‌های این شهر صورت نگرفته است. در این پژوهش ۱۴ ساباط با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب و بررسی شده است. ابتدا نقشه و مقاطع ساباط‌ها با مترهای لیزری برداشت و سپس در نرم افزار ترسیمی ترسیم شدند. فرایند تحلیل گونه‌شناسی نیز، براساس مطالعات میدانی و تعیین معیار گونه‌بندی از ساباط‌ها صورت گرفت. در ذیل روش‌شناسی برداشت و استنتاج در قالب نمودار ارائه شده است

شکل ۲. فرایند تحقیق و ساز و کار استنتاج (Negarandegan, 2026)

۳. پیشینه پژوهش

۳.۱. پیشینه تجربی

ساباط‌ها یک فضای مکث شهری هستند که مردم را د برابر گرما و سرما محافظت می‌کنند و امنیت محلات و شهرها را تامین می‌نمایند. سیمای شهر را یکپارچه کرده و مقاومت بناها را افزایش می‌دهند (Arabi & Hasanabadi, 2015). در مقاله ساباط سایه‌باد معماری دزفول در واقع هدف پژوهش شناخت بخشی از ارزش‌های فرهنگی و معماری معبر ساباط است که بسیاری از خاطره‌های جمعی را در خود جمع دارد (Babaei Morad & Gitifrouz, 2011). در کتاب ساخت شهر در اقلیم گرم و خشک، ساباط را مشخصاً دالان و گذر سرپوشیده می‌داند (Tavasoli, 2012).

در مقاله تاثیر کالبد محله‌های سنتی بر روابط اجتماعی (با نگاهی به نقش ساباط در شهر شوشتر) با بررسی تاثیر اقلیم بر بوجود آمدن یکی از عناصر شاخص معماری منطقه ساباط و همچنین اثرگذاری آن در روابط و تعاملات اجتماعی مردم آن ناحیه به کیفیت این گونه فضاها می‌پردازد (Darini, 2012). در کتاب بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ساباط را اتاق بالای گذر نامیده و اشارات مختصری نیز به تفاوت‌های اقلیمی ساباط می‌کند (Ghobadiyan, 1994).

در کتاب دزفول شهر آجر، ساباط را اتاق بالای گذر دانسته که ساخت آن علاوه بر رفع نیازهای معمارانه، جنبه‌های اقلیمی را نیز در نظر دارد. سلطان‌زاده در کتاب فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی، اتاق سرپوشیده روی راه را ساباط دانسته است (Naima, 1997).

در مقاله نقش ساباط در معماری دزفول، ساباط‌ها به صورت کوچه‌ها یا معابر مسقف روش مناسبی برای تعدیل و کنترل نور آفتاب می‌باشند همچنین به دلیل ایجاد اختلاف دمای محیط بیرون با دمای محیط داخل باعث ایجاد کوران و جابه‌جایی هوا گردیده که در مناطق گرم و گرم و نیمه‌مرطوب بسیار از لحاظ اقلیمی مناسب بوده است (Dorkhiz & Jafari, 2013). در مقاله‌ای دیگر به معماری ساباط‌های کرمان اشاره می‌شود و نشان می‌دهد که ساباط‌ها علاوه بر کارکردهای فیزیکی، کارکردهای دیگری هم دارند که شامل کارکردهای اجتماعی می‌باشد (KordNezhad & SoleymaniTafti, 2014). با توجه به مطالعات و معرفی نسبی ساباط‌ها در منابع بررسی شده، تاکنون گونه‌بندی از ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر انجام نگرفته است. لذا در این پژوهش به انواع گونه‌شناسی ساباط از منظر نظریه‌پردازان اشاره شده است.

۳.۲. پیشینه نظری

۳.۲.۱. تعریف لغوی و اصطلاحی ساباط

پوشش رهگذر، بالایی که زیر آن راه بود، راه‌گذاری میان در خانه که از آن‌جا از خانه‌ای به خانه‌ای دیگر عبور کنند (Dehkhoda, 1994). دالان، راهرو سرپوشیده، سایه‌گاه، سقفی که در زیر آن معبر ورود به خانه و سرا است (Moein, 2009). پوشش بالای رهگذر (Valibeyg & Tavakoli, 2013). وچه و دالان عمومی سرپوشیده، بنایی که روی گذر غیراختصاصی باشد، سایه‌بان گذر، اتاق روی ورودی خانه (FereshtehNezhad, 2010).

۳.۲.۲. نحوه پیدایش و خاستگاه ساباط

به‌طور کلی ساباط در زبان فارسی دارای ریشه‌ای کهن است. جزء اول آن «سا» به معنای آسایش و جزء دوم آن «باط» نمودار ساختمان، آبادی و عمارت است (Pirnia & Memarian, 2011) در ساباط‌هایی که سقف مسطح دارند، از تیرهای چوبی و حریر برای نگهداری وزن سقف استفاده می‌شد و دو دیواری که در امتداد کوچه بود، نقش دیوارهای حمال یا باربر را ایفا می‌کرد. اما ساباط‌هایی که طاق داشتند، با توجه به مسائل استاتیکی به خوبی می‌توانست وزن سقف را هر چقدر هم که سنگین بود، به ستون‌ها، دیوارها و سپس به زمین منتقل کند. روش آجرچینی این سقف‌ها هم اغلب ب صورت رومی انجام می‌شد.

بسیاری از ساباط‌ها فقط بار سقف خود را تحمل می‌کردند و احتمالاً مسیری بوده‌اند که خانه‌های دوطرف کوچه را به هم پیوند می‌دادند، اما بعضی ساباط‌ها روی سقف‌شان کاربری مسکونی داشته‌اند که معمولاً اتاقی با یک یا دو در بازشو و دارای چشم‌اندازی مناسب به کوچه بوده است (Asadi Mahdi Abadi & Kasayi, 2017).

۳.۲.۳. عوامل به وجود آورندهٔ نظام فضایی ساباط

علاوه بر این در زمان‌های گذشته که شهرها در بسیاری از مناطق هدف تهاجم راهزنان قرار می‌گرفت، «ساباط» محلی برای سنگ‌گرفتن و شلیک به سمت مهاجمان از بالای آن بود. ارتفاع ساباط به گونه‌ای در نظر گرفته می‌شد که امکان عبور یک نفر سوار بر اسب از زیر آن ممکن نبود و این خود عاملی بازدارنده برای مهاجمان سواره‌ای به حساب می‌آمد که به صورت ضربتی به محله‌ها حمله می‌کردند و پس از تاراج خانه‌ها، به سرعت قصد فرار داشتند (KordNezhad & SoleymaniTafti, 2014). در تراز بالای گذر نیز در بعضی ساباط‌ها اتاق، ایوان در برخی فاقد آن و در بالای دیگر حیاط با دیوارهای دورتادور که شدت محصوریت فضا را بدون روزنه‌ای به بیرون بالا برده، به کار رفته است.

۳.۲.۴. عمده‌ترین دلیل ساخت ساباط

در این تعریف عمده‌ترین دلیل ساخت ساباط‌ها، زاویه تاب عمود و مستقیم نور آفتاب خصوصاً در فصول گرم سال در این مناطق ذکر شده و همچنین وجود معضل بادهای موسمی دارای گرد و بارش‌های ریز کویلر هستند که توسط ساباط خنثی می‌شوند. پایه و اساس مطالب و تعاریف فوق بر مبنای شرایط اقلیمی منطقه مورد بحث و کارایی ساباط به عنوان یک سایبان دائمی مؤثر است. چرا که ساباط‌ها گونه‌ای از سایبان‌های ثابت محسوب می‌شوند که در تمام فصول سال ثابت هستند. از این رو کارایی آن‌ها از نظر ایجاد سایه و نقطه آسایش به تغییرات روزانه و سالانه موقعیت خورشید بستگی دارد. معابر ارگانیک و سرپوشیده معابر غیرمستقیم، پر پیچ‌وخم و سرپوشیده (دارای ساباط) به منظور حفاظت عابرین شکل می‌گیرند. این معابر ارگانیک از یک سو مانع نفوذ بادهای مزاحم بوده و از سوی دیگر به دلیل دارابودن عمق زیاد بیشترین میزان سایه را فراهم می‌کنند. کوچه‌های باریک و محصور باعث سهولت حرکت بین بلوک‌های ساختمانی شده و دیوارهای بلند خانه‌هایی که کوچه‌ها را محصور کرده‌اند؛ سایه‌اندازی کرده و افراد را در تابستان‌های گرم از گزند آفتاب محفوظ داشته است. ایجاد گذرها و معابر ارگانیک، پیچ‌درپیچ و سرپوشیده، در جهت تأمین آسایش حرارتی انسان، استفاده بهینه از منابع انرژی طبیعی بوده و علاوه بر آن وجود ساباط‌ها در معابر باعث تجمع ساکنان محله و تأکید بر حس جمع‌گرایی در محلات شهری می‌شده است، به علاوه حضور ساکنان در محله سبب احساس تعلق به مکان و پایداری اجتماعی در محلات شهری می‌گردد و از این رو با معیارهای شهر پایدار سازگار است (Lashkari & Khalaj, 2011).

۳.۲.۵. ویژگی‌های اقلیمی، اجتماعی، کالبدی ساباط

تنظیم شرایط محیطی و فراهم نمودن شرایط آسایش: ساباط‌ها بر روی فضاها و گذرهای شهری با ایجاد سایه‌ها و تحمل‌پذیری، انسان را در برابر شرایط محیطی و اقلیم گرم و خشک منطقه ارتقا می‌دهد و کوران هوا ایجاد می‌کنند (Asadi Mahdi Abadi & Kasayi, 2017).

هم‌جواری محله‌ای: گاهی برای کنار هم قرارگیری ملک‌ها و محلات از ساباط استفاده شده است (Pirnia & Memarian, 2011).

خصوصی‌تر کردن حریم در بعضی از بناها: برای یافتن تناسبات ابعادی ساباط‌ها، عرض و ارتفاع (اوج قوس، پای آن) نوع آن‌ها، جهت گذر، جهت‌گیری و رون ساختمان‌های آن اقلیم را باید در نظر بگیریم. ارتفاع ساباط و پاکار توزیه ساباط بستگی به اتفاقاتی دارد که پشت دیوار محیطی خانه‌های طرفین افتاده است، یعنی بستگی به محل قرارگیری توزیه‌ها و تاق‌های فضاها و ساختمان دو طرف گذر (Asadi Mahdi Abadi & Kasayi, 2017).

ایجاد حس همسایگی: آن بخش از فضاهای شهری که از احداث سابات ایجاد می‌شده به دلیل محرومیت، مسقف بودن و اختلاف ارتفاع با فضای کلی. گذرگاهی به مرکزی برای تجمع ساکنان محله و یا فضای ورودی به یک یا چند خانه تبدیل می‌شده است (Mahvi, 2006). سبب شوک فضایی و ایجاد مکث در فضا (Pirnia & Memarian, 2011)

۳.۲.۶. ساختار معماری سابات

ساباط‌ها سایه‌بان‌هایی هستند که از جنس ساختمان بر روی گذر کوچه ساخته می‌شوند، و در بیشتر مواقع فضایی بالای آن در نظر گرفته شده و به ساختمان اختصاص داده می‌شود. پایه‌های سابات‌ها دیوارهای خانه‌های دو طرف کوچه بودند. از این‌رو سابات‌ها مایه یکپارچگی و استواری خانه‌های کنارشان هستند و به آن‌ها در پایداری در برابر نیروهای پدید آمده از فشار سازه کمک می‌کنند. سابات‌ها از لحاظ نوع سقف به دو گونه تقسیم می‌شوند؛ یک گونه آن دارای سقف مسطح بوده و از تیرهای چوبی و حریر برای نگهداری وزن و سقف آن استفاده می‌شود و نوع دیگر سابات‌هایی است که دارای طاق هستند. این سابات‌ها با توجه به مسائل استاتیکی بخوبی می‌توانستند وزن سقف را هر قدر هم سنگین بود به ستون‌ها، دیوارها و سپس به زمین منتقل کنند. روش آجرچینی این سقف‌ها اغلب به صورت رومی انجام می‌شده است (Lashkari & Khalaj, 2011).

۳.۲.۷. وجه تسمیه شوشتر

کلمه شوشتر را یاقوت به نقل از حمزه اصفهانی اسم تفصیل شوش به معنی خوب گرفته است که شوشتر به معنی خوب‌تر می‌شود و عرب آن را معرب نموده است برخلاف قیاس «تستر» گفته‌اند. در این زمینه و همچنین در باب بنای شهر شوشتر مطالبی وسیع در کتاب تذکره شوشتر آمده است. بعضی گفته‌اند که شخصی از بنی عجل تستر نام آن را فتح نمود و به اسم او مشهور شد. روایت دیگری آمده بر اینکه چون شهر دارای شش دروازه بوده است، شش‌درش خوانده‌اند و شوشتر از آن مستفاد می‌شود (Sadat Shaherkonodini, 2011).

۳.۲.۸. ساختار شهر شوشتر

اولین مرحله از شناخت همانا آغاز شهرنشینی در زمان ماد و هخامنشی است که «کهن دژ» تمامی شهر را در بر می‌گیرد که در نتیجه به‌خوبی می‌توان این محدوده را در ابعاد قلعه سلاسل جستجو کرد. گسترش بعدی در زمان ساسانیان و زمانی است که شوشتر به‌عنوان یک شهر عمده و اساسی از پیشرفت‌های چشمگیر در قالب خواسته‌های شهری برخوردار می‌شود. «احداث پل، سد میزان و بالاخره تعمیم شبکه‌های آبرسانی». شهر همچنان از کهن دژ و شهرستان تشکیل می‌شود و در بیرونی شهرستان بازار و مسکن پیشه‌وران و کشاورزان قرار می‌گیرد (Sadat Shaherkonodini, 2011).

۴. چارچوب نظری

۴.۱. تعریف گونه در معماری

اندام‌های فضایی در ارتباط با تک‌تک اندام‌های معماری سازنده یک بنا و سازماندهی و پیکربندی فضایی آن‌ها در یک شاکله است نظیر اندام تالار، اتاق پنج‌دری، و هفت‌دری. اندام‌های سازه‌ای و ساخت مایه‌ها، تک‌تک سازه اندام‌های معماری (مثلاً سقف گهواره‌ای تالار، کژاوه اتاق‌ها) و همچنین نظام سازه کل بنا که در یک سیستم یکپارچه عمل می‌نماید را در بر می‌گیرد. اندام‌های نما معرف هندسه تقسیمات نماهای ساختمان، چگونگی برخاستن از زمین و نحوه رسیدن به آسمان بوده و اندام‌های آرایه‌ای، تزئینات بنا را مدنظر دارد. این اندام‌ها در یک کلیت تحت‌عنوان اندام کالبدی، در دوره‌های تاریخی و مکان‌های متفاوت چهره مختص به خود را داشته‌اند. هنگامی که این اندام‌ها یک شاکله را می‌سازد و به نماینده گروهی از بناها تبدیل می‌شوند می‌توان به آن‌ها «گونه» نام داد (Memarian & Dehghani Tafti, 2018). گونه‌شناسی عبارتست از: دسته‌بندی بر طبق مقاصد یا ساختار و فرم مشترک (Lang, 2004).

گونه‌شناسی مقوله‌ای است که در علوم مختلف برای دسته‌بندی و شناخت بهتر پدیده‌ها در آن علم مورد استفاده قرار می‌گیرد. واژه «تیپولوژی» یا «گونه‌شناسی» در فرهنگ غربی از ریشه کلمه «تایپ» گرفته شده است. واژه تایپ نیز خود برگرفته از ریشه یونانی «تپس» و «تپیس» در زبان لاتین است و در زبان انگلیسی معادل واژه‌های «مدل»، «نمونه»، «فرم»، «دسته»، «نماد» و «ویژگی» قرار دارد. این واژه با دیگر واژه‌ها ترکیب شده و واژه‌های ترکیبی نو را به وجود آورده است. هر کدام از این واژه‌ها بار معنایی خاص خود را دارند؛ برای نمونه، واژه «ارک تایپ» هم در فلسفه و روان‌شناسی به معنای «الگوی آغازینه» یا «کهن‌الگو»، خصیصه و سرشت آمده است و برای پرداختن به موضوع گونه‌شناسی و تعریف گونه و معیارهای آن ضرورت دارد (Memarian & Tabarsa, 2013).

اگرچه برای گونه می‌توان که تعریف واحدی یافت، اما در عمل نسبت به نگاه محققین آن تعاریف مختلفی پیدا کرده است. گونه شما یا طرح‌واره است که در آن می‌توان ویژگی‌های مشترک یک گروه از بناها را دید. سؤال اصلی در اینجا نوع نگاه به ویژگی‌های مشترک است. آیا ویژگی‌های مشترک نوع مصالح است؟ شکل پلان است؟ شکل پوشش است؟ عناصر آب‌وهوایی مشترک است؟ تعداد طبقات است؟ و...؟ هر کدام از محققین یکی از این ویژگی‌ها را برای کار گونه‌شناسانه خود انتخاب نموده‌اند و هر کدام دلایل خاص خود برای این انتخاب را دارند. این نوع نگاه‌ها به نگاه شکلی و نگاه معنایی که فرهنگی - اجتماعی، شکلی - کالبدی، فضاگرا و اقلیمی را نیز در برمی‌گیرد قابل دسته‌بندی است (Memarian & Tabarsa, 2013).

۴.۲. گونه‌شناسی از نگاه نظریه‌پردازان

گونه‌شناسی، ورای طبقه‌بندی ساده است و در آن عناصر دقیق‌تری مطرح می‌شوند و مورد توجه قرار می‌گیرند (Tavasoli, 2012). گونه‌شناسی در سطح بالاتری از طبقه‌بندی قرار دارد. طبقه‌بندی بر پایه اصول و ویژگی‌های مشترک، گام مهمی در راستای شناخت پدیده‌ها است؛ هرچند که صرف وجود اشتراکات در پدیده‌ها و به‌طور اخص در طرح‌های معماری دال بر تبعیت آن‌ها از الگویی مشخص نیست، اما طبقه‌بندی نمونه‌ها براساس گونه‌ها می‌تواند به شناسایی الگوها نیز کمک کند (Soltani et al, 2012). نگرش گونه‌شناسی می‌تواند اقلیمی، شکلی - کالبدی، اجتماعی - فرهنگی، فضاگرا باشد. لذا نگارندگان در این تحقیق بر پایه این تعاریف به گونه‌شناسی سابات در بافت تاریخی شوشتر می‌پردازند (جدول ۲).

جدول ۲. گونه‌شناسی از نگاه نظریه‌پردازان (Negarandegan, 2026)

نوع گونه - شناسی	نظریه‌پردازان	نگاه و دیدگاه	شاخص
گونه‌شناسی اقلیمی	الگی	تقسیم‌بندی چهارگانه اقلیمی و نقطه ضعف آن تشابه انواع شکل در اقلیم مختلف است.	انتخاب منطقه اقلیمی، تحلیل رفتار فرم بناها در تقابل با شاخص‌های اقلیمی، تعریف گونه و طبقه‌بندی بناها در ذیل گونه‌ها، جهت‌گیری نسبت به حرکت آفتاب و مکان قرارگیری سابات در راستای گذر
	آلدوروسی	گونه را امری ثابت و مقدم بر فرم و مشتمل بر آن می‌پندارد. همچنین برخی نظریات شناسایی و دسته‌بندی گونه‌ها را براساس خصوصیات مورفولوژیکی ممکن می‌دانند که بر اجزا و عناصر یک پدیده‌ی حاکم است.	
سلطانی	آرگان	تحلیل و ساده‌سازی پیکره‌بندی و عملکردهای فیزیکی ساختمان	
		طبقه‌بندی نمونه‌ها براساس گونه‌ها می‌تواند به شناسایی الگوها نیز کمک کند.	

۵. یافته‌های پژوهش

در گونه‌شناسی اقلیمی، ویژگی‌های کالبدی پلان، حجم و فضا با ویژگی‌های اقلیمی تفسیر می‌شود به‌طوری که گونه یا تیپ در نگاه اقلیمی یک شیء است که ویژگی‌های مشترک معماری گروهی از بناها را در یک اقلیم مشابه دارا است؛ بنابراین بودن در یک اقلیم مشابه و راه‌حل‌های معماری مشابه دو عامل مهم در تعریف «گونه اقلیمی» هستند. کشیدگی ساباط‌ها، به تبعیت از جهت‌گیری گذر قرار گرفته بر روی آن در دو حالت کشیدگی شرقی - غربی و شمالی - جنوبی قابل ارزیابی است (جدول ۳).

مشخصات	
ردیف	نام
۱	مؤمن زاده
	افضل
	معین التجار
	علم
	سیلان
	حاج عوض
	قریشی
	مقدم
	آغر
	حاج شیخ
	شیخ
	منجم
	نور علی
	ابریشم
	کار

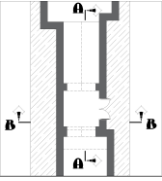
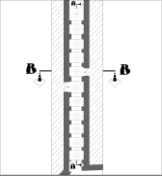
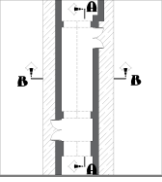
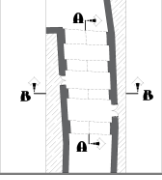
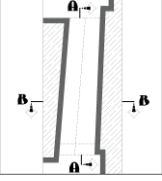
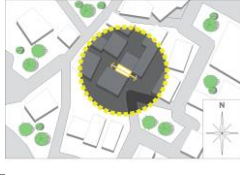
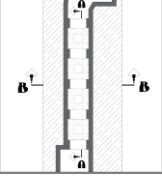
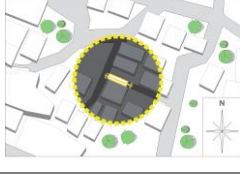
محل	دکان شمس	دل‌دل	مقام عباس	سادات	دو خواهران	سادات	سادات	عبدالله بانو	اشکقدی	خراطان	خراطان	خراطان	دو خواهران	در خانه
جهت گیری	شمالی - جنوبی	شرقی - غربی												
تیپ	I	I	I	L	L	I	I	I	I	I	I	I	I	I
پلان	نام ساباط	طول	عرض	ارتفاع پاکار (۱)	ارتفاع کل	عرض	ارتفاع پاکار (۲)	ارتفاع کل	عرض	ارتفاع پاکار (۳)	ارتفاع کل	عرض	ارتفاع پاکار (۴)	ارتفاع کل
	هزارمهمه	۹	۲/۴۰	۲/۲۰	۵/۴۰	۲/۴۰	۲/۲۰	۵/۴۰	۲/۴۰	۲/۲۰	۵/۴۰	۲/۴۰	۲/۲۰	۵/۴۰
	افضل	۱۳/۴۰	۲/۴۰	۲/۵۰	۵/۳۷	۲/۴۰	۲/۵۰	۵/۳۷	۲/۴۰	۲/۵۰	۵/۳۷	۲/۴۰	۲/۵۰	۵/۳۷
	چمن‌الجزار	۲۳/۶۶	۳/۲۰	۳/۳۰	۶/۲۵	۳/۲۰	۳/۲۰	۶/۲۵	۳/۲۰	۳/۲۰	۶/۲۵	۳/۲۰	۳/۲۰	۶/۲۰
	لحم	۱۱	۱/۸۰	۲/۳۰	۴/۵۰	۱/۸۰	۲/۳۰	۴/۵۰	۱/۸۰	۲/۳۰	۴/۵۰	۱/۸۰	۲/۳۰	۴/۴۰
	سلطان	۸/۷	۳	۲/۹	۶/۵	۳	۲	۶/۵	۲/۹	۲	۶/۵	۲	۲/۴	۶/۵
	موضع حله	۱۲/۵	۳	۲/۴	۶	۲/۹	۲/۴	۶	۲/۹	۲/۴	۶	۲/۹	۲/۴	۷
	عیش‌ترق	۱۰/۵	۲/۳۰	۲	۳/۱	۲/۳	۲/۱	۳/۱	۲/۳	۲/۱	۳/۱	۲/۳	۲/۱	۶
	مقدم	۱۰	۲/۵	۲/۷	۹/۵	۲/۵	۲/۸	۹/۵	۲/۵	۲/۸	۹/۵	۲/۵	۲/۸	۹/۵
	آغرا	۷	۲/۳۰	۴/۱۰	۶/۱۰	۲/۳۰	۴	۶	۲/۳۰	۴	۶	۲/۳۰	۴	۶
	چینه حله	۳۴	۲	۲/۲۰	۷/۲۰	۲/۱۰	۲/۲۰	۷/۲۰	۲/۱۰	۲/۲۰	۷/۲۰	۲/۱۰	۲/۲۰	۷/۲۰
	چشم	۱۲	۲/۵۰	۲/۵۰	۵	۲/۵۰	۲/۵۰	۵	۲/۵۰	۲/۵۰	۵	۲/۵۰	۲/۵۰	۴/۷۰
	لحمیه	۱۳/۵۰	۲/۸۰	۲/۷۰	۷/۲۰	۲/۸۰	۲/۷۰	۷/۲۰	۲/۸۰	۲/۷۰	۷/۲۰	۲/۸۰	۲/۷۰	۶/۸۰
	دولتی	۹	۲/۶۰	۲/۷۰	۶/۳۰	۳/۳۰	۲/۸۰	۴/۱۰	۲/۸۰	۲/۸۰	۴/۱۰	۲/۸۰	۲/۸۰	۴/۱۰
	ایستگاه	۸/۳۰	۲/۴۰	۲/۷۰	۵/۶۰	۲/۴۰	۲/۷۰	۵/۶۰	۲/۴۰	۲/۷۰	۵/۶۰	۲/۴۰	۲/۷۰	۵/۶۰

ایجاد گذرها و معابر ارگانیک، پیچ‌درپیچ و سرپوشیده، در جهت تأمین آسایش حرارتی انسان بوده و علاوه بر آن وجود ساباط‌ها در معابر باعث تجمع ساکنان محله و تأکید بر حس جمع‌گرایی در محلات شهری می‌شده است (Lashkari & Khalaj, 2011). جهت ممانعت از جریان یافتن هوای گرم و نفوذ شرایط هوایی حاد پیرامون بافت معابر ساباط آغرا، افضل، مؤمن‌زاده و علم عموماً پیچ‌درپیچ و باریک ساخته شده‌اند و ارتفاع دیوار این معابر زیاد است.

در نتیجه در ساباط‌های شرقی - غربی به علت کشیدگی طبیعتاً فضای زیر آن آفتاب نمی‌گیرد و سایه دارد و در ساباط‌های شمالی - جنوبی به علت قرار گرفتن در محور حرکت خورشید برای ایجاد سایه از تناسب مناسب (باریک گرفتن عرض ساباط و همچنین ارتفاع زیاد) استفاده شده است.

جدول ۳. گونه‌شناسی اقلیمی (Negarandegan, 202)

نوع گونه‌شناسی	جهت‌گیری ساباط	نمونه عینی
گونه‌شناسی اقلیمی	شمالی - جنوبی	افضل
		مومن زاده
		معین تجار
	علم	سیلان
		ابریشم کار
		آغر

		مسجد شیخ
		حاج شیخ
		منجم
		نورعلی
		حاج عوض
		قریشی
		مقدم

شرقی - غربی

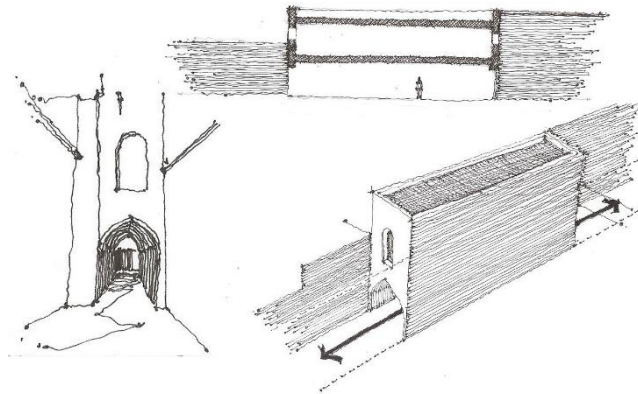
۵.۲. گونه‌شناسی شکلی - کالبدی

گونه‌شناسی شکلی - کالبدی در این تحقیق از منظر فرم، مصالح و سازه موردبررسی قرار می‌گیرد؛ فرم پایه اکثر ساباط‌ها مکعب‌مستطیل که با پرو خالی‌هایی در حجم ساباط همراه است اگر تنها به بررسی حجم بپردازیم تنها ۲ نوع ساباط داریم اول ساباط با تعبیه اتاق روی آن و دوم عدم فضای معماری بروی ساباط. لذا در این گونه‌شناسی ضروری بود علاوه بر حجم، نماهای دو جبهه هم از نظر بازشو مورد مطالعه قرار گیرد. از این‌رو سه تحلیل برای فرم ساباط مدنظر قرار گرفته: ساباط اتاقدار در دو جبهه گذر با تعبیه بازشو، ساباط اتاقدار در یک جبهه گذر بدون تعبیه بازشو، عدم فضای معماری بر روی ساباط. از منظر مصالح اکثر ساباط‌های شوشتر از آجر و تعداد معدودی از آن‌ها سنگی است.

در تمامی ساباط‌های شوشتر روش تاق و تویزه که اکثر آن‌ها با قوس تیزه‌دار هستند، استفاده شده که آن‌هم به محل قرارگیری تویزه‌ها و فضاهای مجاور دو طرف ساباط بستگی دارد. نوع بافت در شهر تاریخی شوشتر زیر می‌باشد از این‌رو ساباط‌های با مصالح سنگی از روش آجرچینی ضربی و در ساباط‌های با مصالح آجری، روش رومی به کار برده شده است.

۵.۲.۱. گونه اول: ساباط اتاقدار در دو جبهه گذر با تعبیه بازشو

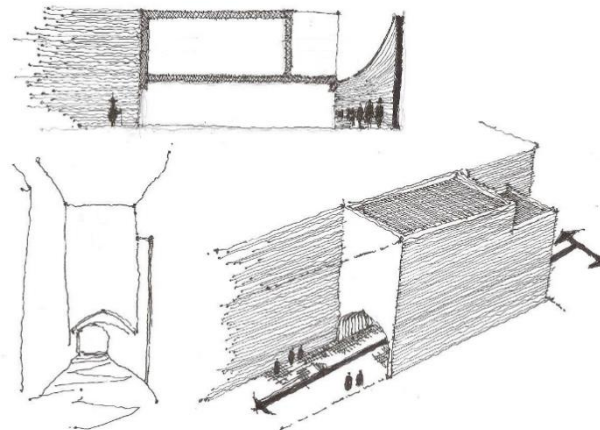
در این گونه با ایجاد فضایی در غالب حجم اتاقی در بالا بنا می‌شده و سعی در استفاده از فضای روی ساباط را داشته، به همین دلیل تمامی فضای روی ساباط مختص به اتاق طراحی می‌شد که گاهی بازشو و یا روزنی هم به بیرون بروی جداره‌های آن تعبیه می‌کردند.

شکل ۳. تجزیه و تحلیل گونه‌شناسی از نظر نظام کالبدی ساباط گونه اول؛ نمونه ساباط منجم (Negarandegan, 2026)

۵.۲.۲. گونه دوم: ساباط اتاقدار در یک جبهه گذر بدون تعبیه بازشو

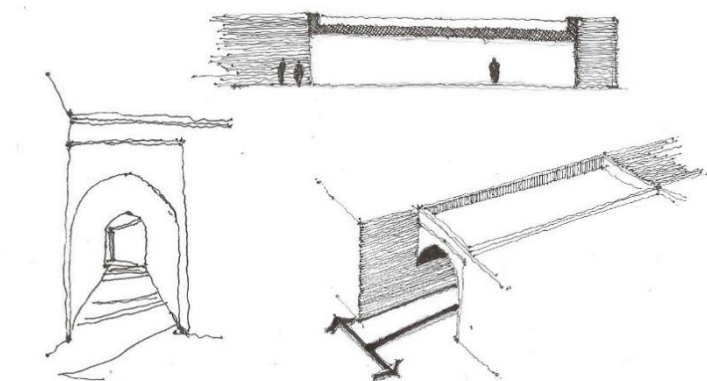
طراحی این ساباط با تعبیه اتاق در یک بخش از نمای ساباط بدون نیاز به بازشو و عدم نیاز به فضایی بیشتر جهت استفاده در بخش دیگر صورت می‌گرفت.

شکل ۴. تجزیه و تحلیل گونه‌شناسی از نظر نظام کالبدی ساباط گونه دوم؛ نمونه ساباط آغر (Negarandegan, 2026)

۵.۲.۳. گونه سوم: عدم فضای معماری بر روی ساباط

این گونه به صورت باز و بدون در نظر گرفتن عنصر و یا نشانه فضایی دال بر استفاده از فضای روی گذر طراحی می‌شد. در اغلب این گونه از ساباط‌ها به دلیل قرار گرفتن در خط حرکتی خورشید و فرار عابرین از آفتاب صرفاً به پوشاندن قسمتی از گذر اکتفا می‌کردند.

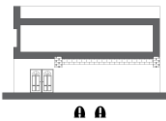
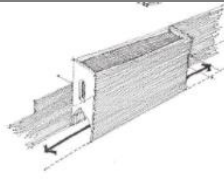
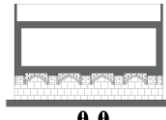
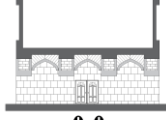
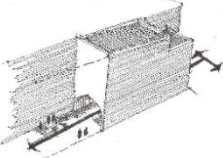
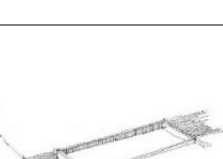

شکل ۵. تجزیه و تحلیل گونه‌شناسی از نظر نظام کالبدی ساباط گونه سوم؛ نمونه ساباط مسجد شیخ (Negarandegan, 2026)

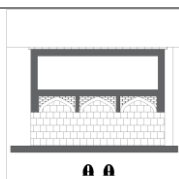
ساباط‌ها با پیشگیری از رانش ستون‌ها و کالبد بناهای دوطرف کوچه، باعث پایداری ساختمان‌ها و همچنین حفظ دیوار بدنه آن‌ها بودند و عملاً به صورت یک لغاز (پیش‌آمدگی قسمتی از دیوار در محل در یا پنجره افقی و پل سازه‌ای کاربرد داشت. علاوه بر این، با به کارگیری ساباط، بسیاری از لرزه‌های ناشی از حرکت پوسته‌های زمین در مناطق زلزله‌خیز ایران، با انتقال نیرو به میان بدنه‌ها، خنثی می‌شود. همچنین به لحاظ احساسی و زیبایی‌شناسی، حرکت یکنواخت و کسل‌کننده بعضی از بدنه‌های صلب کوچه‌ها با حضور ساباط‌ها ریتم و تنوع دلپذیری پیدا می‌کرد و ارتفاع دیوارهای کوچه که برخی از آن‌ها فراتر از مقیاس انسانی و به صورت چند طبقه بود، با ارتفاع در نهایت یک طبقه ساباط‌ها متعادل و به مقیاس انسانی نزدیک‌تر می‌شد. وجود آشیانه پرندگان در زیور دیوار ساباط و همچنین کاشت گل و گیاه در پناه سایه ساباط‌ها نیز سبب غنای احساسی فضای کوچه می‌شد و زندگی و پویایی را به محله‌ها هدیه می‌کرد (Ayvazian, 2008).

جدول ۵. گونه‌شناسی شکلی - کالبدی (Negarandegan, 2026)

نوع گونه - شناسی	شاخص‌های شکلی - کالبدی	نمونه عینی
	افضل	
	حاج شیخ	
	أغر	
	مومن زاده	

		منجم	 گونه - شناسی شکلی - کالبدی
		مقدم	گونه اول
		سیلان	
		حاج عوض	
		علم	 گونه دوم
		نور علی	
		ابریشم کار	
		معین التجار	گونه سوم
		مسجد شیخ	

قریشی

ابریشم‌کار افضل حاج شیخ

معین‌التجار مؤمن‌زاده مسجد شیخ

نورعلی حاج عوض قریشی

سیلان مقدم

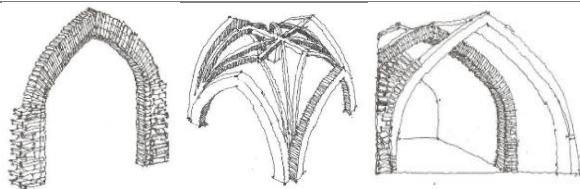
آجر

مصالح

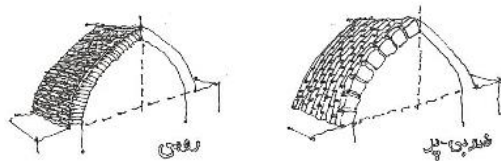
سنگ

آغر علم منجم

(۱) (۲) (۳)

(۴)

(۱) روش اجرای

تاق

(۲) سازه تاق و

تویزه

(۳) تاق رومی

(۴) نوع آجرچینی

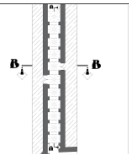
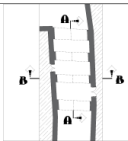
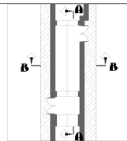
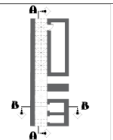
در سازه

سازه

۵.۳. گونه‌شناسی فرهنگی - اجتماعی

هر رابطه اجتماعی نیاز به یک ظرف مکانی دارد و مقیاس این ظرف گوناگون است. «راپاپورت» معتقد است شکل ظرف مکانی معلولی از فرهنگ جامعه بوده به‌طوری که فرهنگ عامل اصلی شکل‌دهنده معماری است. یکی از روش‌های کاربردی گونه‌شناسی فرهنگ‌گرا، روش نحو فضا است این روش برای اولین بار توسط «بیل هیلیر» و «جولیان هانسن» مطرح شد. هدف این محققین، گونه‌شناسی معماری با معیار روابط اجتماعی در فضا بوده است. پیوستگی و یکپارچگی ساباط در خانه‌های یک محله، حس همسایگی، مرکزی برای تجمع ساکنان محله و بالابردن تعاملات اجتماعی با تعبیه بازشو در سطح زیر گذر یا ورودی یک یا چند خانه، مغازه و یا حسینه، در نتیجه در طراحی ساباط مطابق گونه‌شناسی اجتماعی - فرهنگی وجود ۲ بازشو و یا بیشتر در سطح زیر گذر ساباط مدنظر قرار گرفته است. کارکردهای دیگری هم دارد که به مراتب از نوع اول با اهمیت‌تر محسوب می‌شود و آن کارکردهای فرهنگی و اجتماعی آن است ساباط، علاوه بر کارکردهای فیزیکی، به گفته دکتر پیرنیا، پیوستگی و یکپارچگی که ساباط در خانه‌های یک محله ایجاد می‌کرد، موجب همدلی ساکنان آنجا می‌شد. در گذشته ساباط محلی برای تجمع ساکنان محله به شمار می‌آمد و همین تجمعات، سبب آگاهی افراد محله از احوال هم و پی بردن به مشکلات یکدیگر و در نتیجه حل گرفتاری‌ها به کمک همدیگر می‌شد. همچنین هنگامی که از زیر یک ساباط عبور می‌کنیم، ایجاد سایه‌ای که ناگهان به وجود می‌آید، سبب می‌شود ناخودآگاه سر خود را خم کنیم و این یعنی گذشتن از منیت و از میان رفتن و غرور. این نظریه‌پرداز معماری می‌نویسد: ممکن است در شهرسازی جدید، ساباط دیگر آن چنان جایگاهی نداشته باشد و حجمی بی‌کار به نظر برسد، اما ساباط نه فقط حجمی بی‌کار نیست، بلکه مزیت و فضیلتی است فراموش شده (Pirnia, 1973).

جدول ۶. گونه‌شناسی فرهنگی - اجتماعی (Negarandegan, 2026)

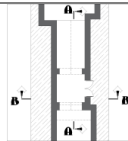
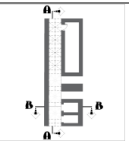
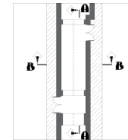
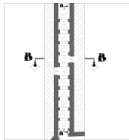
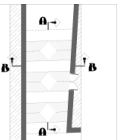
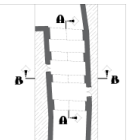
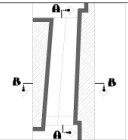
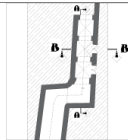
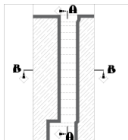
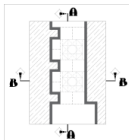
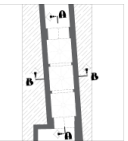
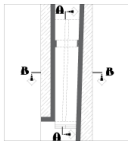
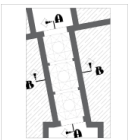
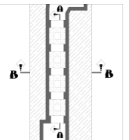
نوع گونه‌شناسی	شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی	نمود عینی
	- تعبیه دو بازشو در سطح گذر ساباط با طراحی حسینه و خانه شیخ (حاج شیخ)	 حاج شیخ
گونه‌شناسی فرهنگی - اجتماعی	دو بازشو و یا بیشتر در سطح گذر ساباط - نسبت خویشاوندی مالکین دو طرف گذر - تعبیه بازشو دوخانه در سطح گذر بافاصله از همدیگر جهت رعایت حریمیت (منجم و نورعلی)	 منجم نورعلی
	یک‌خانه و چندین مغازه در سطح گذر (معین‌التجار)	 معین‌التجار

۵.۴. گونه‌شناسی فضاگرا

در اکثر ساباط‌های این گونه دوری از یکنواخت بودن فضای گذر (پوشاندن قسمتی از گذر)، فرار از گرمای طاقت‌فرسای منطقه و محدوده فضایی ساباط مدنظر قرار گرفته شده است.

در این بخش هدف آن بود که در ساباط چه اتفاقی از نظر فضایی افتاده می‌شد. در بعضی از ساباط‌ها کاربری‌های مختلفی از جمله درب مغازه، درب حسینه و درب‌خانه وجود دارد و در برخی دیگر تنها یک فضای ساده و بدون هیچ دربی و صرفاً مسیر حرکتی می‌باشند دوم فضاهایی که ساباط در خود کاربری‌های متفاوتی دارد کاملاً پوشیده است به‌صورتی که نور از هر دو جبهه ساباط مانع تاریکی آن در روز می‌شود و این امر گواه آن است که به جبهه نورگیری‌ها توجه شده است. در نتیجه فضای ساباط به دو بخش عمده از منظر فضای زیر آن تقسیم می‌شود؛ اول وجود کاربری‌های مختلف، دوم عدم کاربری.

جدول ۷. گونه‌شناسی فضاگرا (Negarandegan, 2026)

نوع گونه‌شناسی	شاخص‌های فضاگرا	نمود عینی
گونه‌شناسی فضاگرا	وجود کاربری‌های مختلف در ساباط	
		معین‌التجار مسجد شیخ
		حاج شیخ منجم
عدم وجود کاربری		نورعلی سیلان
		علم حاج عوض
		ابریشم‌کار افضل
		آغر مؤمن‌زاده
		مقدم قریشی

۶. بحث

پژوهش حاضر باهدف شناسایی و گونه‌شناسی ساباط‌های بافت تاریخی شوشتر انجام شد و نتایج حاصل از آن، ضمن تأیید اهمیت چندبعدی این عنصر معماری، ابعاد متنوع کالبدی، اقلیمی، فرهنگی و فضایی ساباط را در نظام فضایی شهر آشکار ساخت.

تحلیل داده‌های میدانی و تطبیق آن‌ها با چارچوب نظری گونه‌شناسی نشان می‌دهد که سابات در معماری شوشتر حاصل تلفیق مقتضیات اقلیمی با نیازهای اجتماعی و سازه‌ای بوده است؛ امری که موجب شکل‌گیری نماد یکی از هوشمندانه‌ترین پاسخ‌های معماری بومی به شرایط محیطی و فرهنگی منطقه گردیده است.

به لحاظ اقلیمی، یافته‌ها آشکار ساختند که دو الگوی اصلی در جهت‌گیری سابات‌ها قابل تشخیص است :

محورهای شرقی - غربی که بیشترین میزان سایه را در ساعات اوج تابش فراهم می‌کنند،

محورهای شمالی - جنوبی که با بهره‌گیری از تناسبات عمودی (دیوارهای بلند و دهانه‌های باریک) از نفوذ مستقیم تابش خورشید جلوگیری کرده و به ایجاد کوران ملایم هوا کمک می‌نمایند.

بنابراین می‌توان گفت الگوی اقلیمی سابات‌ها حاصل درک عمیق سازندگان از تابش، باد غالب و آسایش حرارتی انسان بوده است، همان‌گونه که در نظریات معماری پایدار معاصر نیز بر بهره‌گیری از انرژی طبیعی تأکید می‌شود.

در بعد شکلی-کالبدی، شناسایی سه گونه مجزا (سابات اتاق‌دار در دو جبهه، سابات اتاق‌دار در یک جبهه، و سابات بدون فضای معماری بر روی گذر) نشان می‌دهد که تغییرات در فرم و حجم سابات تابعی از عملکرد و نیاز ساکنان بوده است. وجود اتاق در بالای سابات‌ها در واقع پاسخی به نیاز به فضای اضافی در بافت‌های متراکم محسوب می‌شود، درحالی‌که گونه‌های بدون اتاق بیشتر در مسیرهای ارتباطی پرتدد شکل گرفته‌اند. از دید سازه‌ای، تداوم کاربرد طاق و تویزه با قوس تیزه دار، نمونه‌ای از عقلانیت فنی در انتقال نیروها و افزایش استحکام دیوارهای جانبی است؛ بنابراین سابات نه تنها عنصری برای سایه‌اندازی، بلکه عنصری سازه محور در شبکه پایداری بافت تلقی می‌گردد.

در بررسی گونه فرهنگی-اجتماعی، مشاهده شد که سابات‌ها نقشی فعال در تحکیم پیوندهای محلی و تعاملات همسایگی ایفا کرده‌اند. قرارگیری ورودی خانه‌ها، مغازه‌ها یا حسینیه‌ها در زیر سابات موجب شکل‌گیری فضای مکث و گفت‌وگو در بستر گذر شده و به ارتقای سرمایه اجتماعی محله‌ها کمک می‌کرده است. این یافته‌ها با دیدگاه راپاپورت مبنی بر تبعیت شکل فضا از فرهنگ هماهنگ است؛ یعنی سابات تجلی کالبدی فرهنگ اجتماع محور مردمان خوزستان در اقلیم گرم و نیمه مرطوب است.

در نهایت، از منظر فضاگرا، سابات به عنوان میان‌افزایی فضایی میان خانه و گذر قابل تحلیل است. تغییر ناگهانی نور و دما در حین عبور از سابات، نوعی شوک فضایی و تجربه زیباشناختی ایجاد می‌کند که در تعریف هویت فضایی کوچه‌های شوشتر نقشی کلیدی دارد. در سابات‌هایی که دارای کاربری‌های چندگانه‌اند، این فضا نه تنها مسیر تردد، بلکه «فضای زندگی روزمره» است، جایی که عملکردهای اقلیمی و اجتماعی در هم می‌آمیزند.

برآیند این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که مفهوم «گونه» در سابات‌های شوشتر، برخلاف صرفاً یک تیپ کالبدی، در ارتباطی پویا میان ساختار کالبدی، شرایط طبیعی و رفتار اجتماعی شکل گرفته است. از این منظر، گونه‌شناسی سابات را می‌توان نمونه‌ای از الگوی هم‌زمان محیطی-فرهنگی دانست که ظرفیت کاربردی بالایی در طراحی فضاهای شهری امروز دارد. بهره‌گیری از الگوهای فضایی و اقلیمی سابات‌ها در طراحی معاصر (نظیر مسیرهای پیاده سایه‌دار، پیوند با فضاهای همگانی و ارتقای تعاملات اجتماعی) می‌تواند راهکاری عملی برای احیای مفهوم پایداری در بستر فرهنگی ایران باشد.

به‌طور کلی، بحث حاضر تأکید دارد که سابات به عنوان یک پدیده فراتر از عملکرد فیزیکی خود، واجد ارزش‌های تاریخی، اقلیمی، اجتماعی و زیبایی‌شناختی است و مطالعه گونه‌شناسانه آن می‌تواند بینش‌های جدیدی برای طراحی معماری بومی‌گرای نوین در اقلیم گرم و نیمه مرطوب کشور فراهم آورد.

۷. نتیجه‌گیری

سابات‌ها از عناصر مهم معماری بومی و اقلیمی ایران محسوب می‌شوند که امروزه دانش ساخت آن‌ها به فراموشی سپرده شده است. با بررسی این عناصر ویژه اقلیمی می‌توان الگوهای بومی کهن را احیا کرد و نیز در ساخت و شکل‌گیری بافت‌های شهری جدید از مفاهیم آن‌ها بهره جست. بر این اساس سابات عنصری معمارانه با تمهیدات اقلیمی است و با ساخت آن می‌توان از فواید چندمنظوره آن برخوردار شد.

این عنصر در فضای شهری مناطق مختلف اقلیم گرم و خشک و گرم و نیمه‌مرطوب دارای کدهای طراحی در پلان، نما و مصالح هستند. با توجه به قدمت زمانی بیشتر نمونه‌های مطالعه شده، نتایج حاصله قابلیت تعمیم در مناطق طرح‌شده دارد و از این رو می‌تواند در طراحی معماری معاصر موردبازبینی و بهره‌برداری قرار گیرد. توجه به دامنه کارکردی متنوع ساباط، علاوه بر آنکه آن را از منظر اهداف پایداری ارزشمند می‌سازد حاکی از اهمیت ارائه الگویی در طراحی کالبدی ساباط است که در صورت امکان انطباق با شرایط امروز می‌تواند راهکاری در احیای معماری ساباط‌های ایران باشد.

۱. گونه اقلیمی ساباط برحسب جهت‌گیری شمالی - جنوبی و شرقی - غربی است؛
۲. گونه شکلی - کالبدی از منظر فرمی، مصالح و سازه ساباط‌ها موردبررسی قرار گرفت که از منظر فرمی کالبد؛ ساباط اتاق‌دار در دو جبهه گذر، ساباط اتاق‌دار در یک جبهه و عدم فضای معماری بر روی ساباط و از نظر شکلی به بازشودار یا بدون بازشو می‌باشند. از منظر مصالح، آجر و سنگ و از منظر سازه روش تاق و تویزه است؛
۳. گونه فرهنگی - اجتماعی وجود کاربری‌هایی که در زیر ساباط بیشتر از دو ورودی داشتند به حفظ روابط اجتماعی درون محله‌ای کمک می‌کرد بالاخص کاربری‌هایی که در زیر آن‌ها (در سطح گذر) حسینی و یا مغازه وجود داشته است؛
۴. گونه فضاگرا اتفاقاتی که در زیر ساباط؛ وجود و یا عدم وجود کاربری‌های مختلف در گذر است اشاره شد. در ساباط‌های با کاربری، نوع روابط فضایی جبهه نورگیری‌ها و در ساباط‌های بدون کاربری یک فضای ساده و بدون هیچ دربی و صرفاً مسیر حرکتی است.

جدول ۹. ارائه الگوی گونه‌بندی ساباط در شوشتر (Negarandegan, 2026)

گونه	شاخص	نام ساباط
گونه اقلیمی	شمالی - جنوبی	افضل، مؤمن‌زاده، معین‌التجار، علم، سیلان
	شرقی - غربی	ابریشم‌کار، آغر، مسجد شیخ، حاج شیخ، منجم، نورعلی، حاج عوض، قریشی، مقدم
	فرم گونه اول	افضل، حاج شیخ، آغر، مؤمن‌زاده، منجم، حاج عوض، سیلان، مقدم
	بازشو تعبیه در دو جبهه گذر با اتاق‌دار ساباط	علم، نورعلی
گونه شکلی - کالبدی	فرم گونه دوم	علم، نورعلی
	بازشو تعبیه بدون اتاق‌دار در یک جبهه گذر ساباط	ابریشم‌کار، معین‌التجار، مسجد شیخ، قریشی
	فرم گونه سوم	ابریشم‌کار، افضل، حاج شیخ، معین‌التجار، مؤمن‌زاده، مسجد شیخ، نورعلی، حاج عوض، قریشی، سیلان، مقدم
	ساباط بر روی فضای معماری عدم مصالح: آجری	آغر، علم، منجم
گونه فرهنگی - اجتماعی	مصلح: سنگ	تمامی ساباط‌ها
	سازه: تاق و تویزه	حاج شیخ
	وجود ۲	ساباط با کاربری حسینی و خانه در سطح گذر
	بازشو به بالا و کاربری‌های مختلف	دوخانه در سطح گذر یک‌خانه و چندین مغازه در سطح گذر
گونه فضاگرا	وجود کاربری در سطح فضای ساباط	معین‌التجار، مسجد شیخ، حاج شیخ، منجم، نورعلی، سیلان
	عدم وجود کاربری در سطح فضای ساباط	علم، ابریشم‌کار، افضل، آغر، مؤمن‌زاده، حاج عوض، قریشی، مقدم
		مقدم

- Arabi, M., & Hasanabadi, N. (2015). Sabat in Iranian architecture (In Persian). *2nd International and 4th National Conference on Architecture, Restoration, Urbanism and Sustainable Environment*. https://elmnet.ir/doc/20561033_63288?elm_num=6
- Asadi Mahdi Abadi, E., & Kasayi, H. (2017). Comparative study of Sabat in hot-dry and mountainous climates (In Persian). *International Conference on Architecture and Urbanism of Tabriz*, Tabriz Islamic Art University. https://elmnet.ir/doc/20703570_39201?elm_num=2
- Ayvazian, S. (2008). Preserving the values of traditional architecture in contemporary architecture of Iran (In Persian). *Fine Arts Quarterly Journal*, (2). https://jhz.ut.ac.ir/article_17145.html?lang=fa
- Babaei Morad, M., & Gitifrouz, Z. (2011). Sabat: Shadow and wind in Dezful architecture (In Persian). *Regional Conference on Architecture and Construction Materials*, Sari. <https://civilica.com/doc/143943/>
- Darini, H. (2012). The impact of traditional neighborhood morphology on social relations: With emphasis on the role of Sabat in Shushtar city (In Persian). *First National Conference on Desert Studies*, Tehran. <https://civilica.com/doc/160243>
- Dehkhoda, A. A. (1994). *Dehkhoda dictionary* (In Persian). Tehran: University of Tehran Press.
- Dorkhiz, M., & Jafari, A. (2013). Sabat in Dezful architecture (In Persian). *National Conference on the Role of Sustainable Architecture and Urban Development*, Boukan. <https://civilica.com/doc/213872>
- Ghobadiyan, V. (1994). *Climatic analysis of traditional Iranian buildings* (In Persian). Tehran: University of Tehran Press. https://elmnet.ir/doc/30606093_42501?elm_num=2
- Kord Nezhad, O., & Soleymani Tafti, N. (2014). The role of Sabat in the architecture of Kerman in hot and dry climate (In Persian). *International Conference on Modern Research in Civil Engineering, Architecture and Urban Development*, Tehran. <https://civilica.com/doc/449702>
- Lang, J. (2004). *Creating architectural theory: The role of the behavioral sciences in environmental design* (A. R. Einifar, Trans.) (In Persian). Tehran: University of Tehran Press. https://elmnet.ir/doc/32209134_82942?elm_num=1
- Lashkari, E., & Khalaj, M. (2011). *Principles of urban sustainability in Iran's hot and dry climate* (In Persian). Tehran: Ganj - e Honar. https://elmnet.ir/doc/30553448_62181?elm_num=1
- Mahvi, N. (2006). Sabāt and its role in cooling urban spaces and Iranian urban planning (In Persian). *Proceedings of the 3rd Congress on the History of Architecture* (Vol. 2). Tehran: Iranian Cultural Heritage Organization.
- Mahvi, N., Mofidi Shemirani, S. M., & Eslami, S. Gh. (2010). Typology of Sabāt in hot and dry climates of Iran (In Persian). *Journal of Environmental Sciences and Technology*, 11(4), 305. <https://magiran.com/p734903>
- Memarian, Gh. H., & Dehghani Tafti, M. (2018). In search of a new meaning for the concept of type and typology in architecture (Case study: the "Tālār - dār" house type in Taft city) (In Persian). *Housing and Rural Environment Journal*, 37(162), 35–48. <https://doi.org/10.22034/37.162.21>
- Memarian, Gh. H., & Tabarsa, M. A. (2014). Type and typology in architecture (In Persian). *Journal of Iranian Architecture and Urbanism*, (6), 103–114. <https://sid.ir/paper/250884/fa>
- Moein, M. (2009). *Farhang Moein (Persian dictionary)* (In Persian). Tehran: Amirkabir Publication.
- Naima, Gh. R. (1997). *Dezful the city of bricks* (In Persian). Tehran: Iranian Cultural Heritage Organization. http://opac.nlai.ir/opac_prod/bibliographic/540004
- Pirnia, M. K. (1973). *Introduction to Islamic architecture of Iran* (In Persian). Tehran: Iran University of Science and Technology Press.
- Pirnia, M. K., & Memarian, Gh. H. (2011). *An introduction to Islamic architecture of Iran: Intra urban and extra urban buildings* (In Persian). Tehran: Soroush - e Danesh. https://elmnet.ir/doc/30499647_71931?elm_num=11
- Roboubi, E., & Rahimieh, F. (1974). *Architecture of warm and semi humid climates* (In Persian) [Master's thesis, Faculty of Architecture, University of Tehran].
- Sadat Shaherkonodini, S. M. K. (2011). *Repetition of history in the northern plain of Khuzestan* (In Persian). Dezful: Dar al - Momenin Publications. https://elmnet.ir/doc/30507849_71342?elm_num=1
- Soltani, M., Mansouri, S. A., & Farzin, A. A. (2012). A comparative study on the role of pattern and experience - based concepts in architectural space (In Persian). *Bagh - e Nazar Journal*, 9(21), 73–82. https://www.bagh-sj.com/article_1698.html
- Tavasoli, M. (2012). *Urban construction and architecture in hot and dry climates of Iran* (In Persian). Tehran: Tandis - e Noghrei. https://elmnet.ir/doc/30555048_32102?elm_num=1

Valibeyg, N, & Tavakoli, Sh. (2013). Typology of Iranian Sabats based on geometry (In Persian). *National Conference on Architecture, Urban Planning and Sustainable Development: From Vernacular Architecture*